

ДІАЛЕКТНА «ІНКРУСТАЦІЯ» ТЕКСТУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МОВОТВОРЧИХ ТЕНДЕНЦІЙ СЕРЕДНЬОУКРАЇНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Уляна Добосевич

Annotation: In the context of tendencies of the formation of the Ukrainian literary written language of the Middle-Ukrainian period four teachers Gospels of the first half of the 18th century have been analysed from the point of view of phonetic, morphological, and lexical dialectic features, which represent the Carpathian region. Domination of the folk colloquial source has been proved in this genre of religious literature.

Keywords: teachers Gospel, dialectic feature, phonetics, morphology, vocabulary

Релігійний сегмент писемної спадщини минулих століть репрезентує різні грані духовного виміру народу і є важливим джерелом для пізнання особливостей функціонування мови як домінантного засобу і своєрідного інструментарію поширення і утвердження засад християнства. Писемні пам'ятки заховують різні мовні явища, цінні для аналізу тенденцій становлення української літературної мови. Це цілі пласти писемної (книжної) мови; вкраплення діалектних елементів, що засвідчують живе мовлення писаря, який працював над текстом, або є відповіддю на певний суспільний запит; запозичення, які вказують на вектори впливу інших мов; описки чи помилки, які розкривають чи не найцікавіші мовні таємниці. Мета статті – проілюструвати одну із тенденцій становлення української літературної мови шляхом аналізу однієї із писемних пам'яток щодо особливостей її мови на різних рівнях – фонетичному, морфологічному та лексичному.

Середньокраїнський період (середина XIV – кінець XVIII ст.) у розвитку літературної мови позначений помітними впливами екстралінгвальних факторів, які стали поштовхом до здійснення сміливих замислів – запровадити національні мови у релігійну царину. Спостерігається якісно нова тенденція у процесах українського літературно-писемного мовотворення. Якщо до цього часу релігійну сферу обслуговувала старослов'янська/церковнослов'янська мова, то з XV ст. у це середовище потрапляє руська-українська мова. Простежуються абсолютно усвідомлені (не випадкові помилки/описки!) і переважно вдалі спроби запровадити руську мову. А це, у свою чергу, надзвичайно сприятливий фактор для, по-перше, зростання і утвердження авторитету цієї мови у тогочасному суспільстві. По-друге, така тенденція зумовлює потребу в опрацюванні, удосконаленні руської літературно-писемної мови, адже релігійний текст вимагає особливої уваги до слова.

Ціла низка писемних пам'яток репрезентує цей новий напрям у мовотворчих процесах. Особливим жанром релігійного письменства, який різноманітно та рельєфно відбиває вплив народнорозмовної стихії, стали учительні Євангелія – збірники проповідей, повчань, пояснень, що стосуються певних уривків євангельських читань на недільні та святкові дні. Найдавніший в

слов'янській писемності текст учительного Євангелія створив учень святого Мефодія болгарський єпископ Костянтин у кін. IX ст. (у 898 р.) (Франко 1983: 253). Є також відомості про переклад з грецької учительного Євангелія Каліста, а також про повчання Феофілакта Болгарського, які поширювалися на українських землях у рукописному і друкованому форматах. У XVI ст. цей жанр «демократизували» – спосіб викладу, стиль і мова стали доступними. Це була конструктивна відповідь на потребу якнайповніше адаптувати до розмовного варіанту мову церковної книги, що залишалася на той час найпопулярнішою лектурою і засобом поширення не лише християнських, але й морально-етичних засад для різних верств – «не було для кого писати по-вченому, по-церковному» (Франко 1981: 210). Отже, зорієнтовані на потреби простого посполитого люду, ці манускрипти у своїй мовній тканині заховали надзвичайно цінні діалектні риси, тому і до сьогодні викликають значне зацікавлення в аспекті діяхронної діалектології.

Давні писемні тексти з погляду насичення їх мови діалектними рисами стали предметом наукових студій цілої низки вчених, серед яких – Н. Багнюк (Багнюк 2011), С. Бевзенко (Бевзенко 1958), П. Бузук (Бузук 1931), О. Горбач (Горбач 1992), Д. Гринчишин (Гринчишин 2001), У. Єдлінська (Єдлінська 1997), І. Керницький (Керницький 1971), Л. Коць-Григорчук (Коць-Григорчук 2002), М. Лесів (Лесів 1961), В. Мойсієнко (Мойсієнко 2006), І. Огієнко (Огієнко 1930), І. Свенціцький (Свенціцький 1958) тощо.

Територія, де з'явилася пам'ятка, а також особа писаря та ступінь його «вченості», частково практичні потреби – це фактори, які поряд із змістовим наповненням та жанром (важлива характеристика для релігійного письменства, бо віддалення від канонічних текстів прямо пропорційне збільшенню народнорозмовного компонента) зумовлюють міру наповнення тексту діалектними ознаками. Їх виокремлення здійснюється насамперед шляхом пошуку аналогій у сучасному діалектному просторі. У жанрі учительних Євангелій – збірників проповідей на недільні і святкові євангельські читання – співіснування різних мов проявилось найрельєфніше, оскільки церковне казання є викладом християнського вчення для звичайних простих, часто не переобтяжених шкільною наукою людей. Мовні особливості жанру учительних Євангелій як репрезентантів діалектних явищ були в полі зору дослідників Л. Деже (Деже 1985), Х. Макович (Макович 2013), В. Німчука (Німчук 1997), І. Панькевича (Панькевич 1923), Я. Янува (Janów 1950).

Збірники учительних Євангелій групують за діалектними ознаками, які більшою чи меншою мірою проступають у текстах. Серед них є такі, що виказують приналежність до масиву бойківських говірок (Добосевич 1997), поряд із ними – манускрипти лемківського походження (Чуба 2011), низка писемних пам'яток цього жанру репрезентує говіркові особливості Закарпаття: Скотарське Учительне Євангеліє 1588р. (Німчук 1997), Ладомирівське учительне Євангеліє другої чверті XVII ст. (Панькевич 1923), Нягівські повчання XVI ст. (Деже 1985).

Своєрідним явищем у контексті розвитку тогочасної української писемної мови є пам'ятки з території Карпатських гір – без перебільшення, за словами Івана Франка, феномен «карпаторуського письменства XVII – XVIII ст.». Франко вказує на причини, завдяки яким манускрипти з цього регіону мають виняткове становище на тлі усієї маси українсько-руських писемних джерел. Насамперед – «етнографічно ця територія найчистіше заселена русинами, з найменшим процентом чужинців, найменше винародовлювана і найконсервативніша в захованні свого типу, своєї мови, звичаїв і способу життя» (Франко 1981: 208). Другий фактор – це незначне поширення освіти серед простих людей і навіть нижчого духовенства. Іван Панькевич так визначає позамовний чинник, який зумовив домінування народнорозмовного узусу в церковній практиці: «культурний елемент серед українського населення через довгі віки репрезентували на Підкарпатській Русі попи та дяки, котрі ... не різнилися своїм положенням від селян» (Панькевич 1938: 22). У такому середовищі з'явилася потреба якомога повніше адаптувати на живому розмовному ґрунті мову і стиль насамперед церковної книги, яка була найпопулярнішою лектурою для різних верств населення – «не було для кого писати по-вченому, по-церковному» (Франко 1981: 210). Відтак можна говорити про своєрідний симбіоз мов церковнослов'янської, книжної української і елементів розмовної живої, з перевагою тієї чи тієї навіть в тому самому тексті.

Джерелом пропонуваного дослідження стала пам'ятка цього жанру – учительне Євангеліє, укладене Стефаном Плав'янським 1668 року. Рукопис зберігається у відділі рукописів ЛННБ України імені В. Стефаника (Ф.1, № 234). Книга без початку і кінця містить 178 аркушів (356с.), писана півуставом на папері почерком різного характеру щодо величини літер, їх щільності, нахилу тощо.

Відомості про час постання книги та про її переписувача знаходимо на звороті 144 аркуша, де скорописом вказано рік та ім'я і прізвище Stefanus Plawensis. Така ж інформація міститься на титульній сторінці. Деякі дані про історію зберігання книги залишив др. Г. Стрийський, який у написі, датованому 1906 роком, зазначив, що власником книги був Іван Шелемба з с. Вулькувці на Мараморошині. Ці дані можуть стати ключем для пояснення особливостей мови пам'ятки. Зважаючи на прізвище укладача – Плав'янський (лат.Plawensis), гадаємо, що він походить із заснованого у 1523р. с. Плав'є (сучасний Сколівський р-н), яке належить до території сучасної Бойківщини. Як відомо з приписки, книга довгий час зберігалася у с. Вульхувці (пор. підпис селянина, датований 1781р., – 8 В҂ΛΧ8ϞΟΧЪ – імовірно, сучасне село Вільхівці, яке знаходиться у Тячівському районі на правому березі р. Тересва (Дже 1969: 62). В історичних джерелах село уперше згадане під 1389 р. Отже, і прізвище переписувача, і місцезнаходження пам'ятки вказують на карпатський регіон. Звідси і певні особливості мови цього учительного Євангелія.

Мова пам'ятки, як зрештою і інших тогочасних рукописних документів цього жанру, відбиває наявність у писемному варіанті трьох систем – церковнослов'янської мови, української книжної «простої» (Мозер 2008, Фаріон 2015), а також – і це стане предметом аналізу – цілої низки діалектних вкраплень, що репрезентують усне розмовне мовлення. Елементи вказаних мов – різних за функціональним навантаженням, частотою і сферою вживання, за територіальним поширенням – тісно переплетені і становлять єдність у межах тексту. З погляду історії формування української літературної мови найбільше зацікавлення викликають особливості української книжної мови та діалектне забарвлення, яке виразно простежується у тексті. У першій знайшли втілення ті риси української мови, які 1) поширені, як правило, на значній частині території і не мають чітко окресленого локального (діалектного) забарвлення і 2) якщо зважати на їх подальше широке вживання протягом другої половини XVII-XVIII ст. і врешті закріплення як норми у процесі становлення нової української мови, є історично перспективні. На середину XVII ст. ці фонетичні, морфологічні, частково лексичні і синтаксичні риси вже не були інноваціями, бо більшою чи меншою мірою відбиті у пам'ятках попередніх століть. Сума цих рис і частота їх виявлення дають уявлення про своєрідну систему, яка в силу і внутрішньомовних, і позамовних причин витісняла церковнослов'янську мову із писемного вжитку.

Поряд із зазначеними рисами, які стали виявом загальноукраїнської мови, спостерігається низка мовних особливостей, притаманних лише певному – у нашому випадку карпатському – регіону. Це матеріал для виявлення специфіки розмовної мови карпатського регіону середини XVII ст., разом із цим – це підтвердження впливу живого мовлення у писемному тексті проповідницького жанру.

У графічно-правописних особливостях, які можна виокремити на матеріалі аналізованої пам'ятки, простежуються різні вияви *фонетичних* діалектних рис.

- У той час, коли писемні джерела XVII – XVIII ст. досить часто графічно відбивають перехід етимологічних звуків [o] та [e] у новозакритих складах в [i] (Історія 1979: 278), у нашому тексті знаходимо яскраво виражений і, зважаючи на абсолютну більшість випадків, послідовно відображений інший тип рефлексії. Це звук [y], позначений літерами ѿ та оу на місці етимологічного [o] у таких позиціях: а) у коренях слів під наголосом: нѿж 7зв., нѿу 10зв., вѿскъ 26зв., в ѿмъ ... оу тѿм 36, , вѿше 54зв., не вѿнса 59, роуѿнннковн 69зв., вѿнъ 71, 167, сѿл 76, своєвѿлных 85зв., гѿрше 90, покѿрнын 92, прнрѿвнаны 99зв., рѿзоука 145 тощо; б) у коренях слів в ненаголошеній позиції: кѿнца 42зв., потѿмъ 56, вѿнна 167, твѿю 176зв. тощо; в) у префіксах та прийменниках: дѿндеме 30зв., пѿшан 31зв., воуѿд/кладѿеме 36, вѿдпѿстнтн 63зв., не дѿждеша 69зв., вѿд пат хлѿбов 55, поуѿд лавнцевъ 76зв. тощо; г) у ненаголошених

суфіксах: с пнлнѣстю 30зв., ҃ароѣвннцн 68 тощо; д) у флексіях: борогѣвъ 19зв., оѣ розомѣ цѣлѣм 29, оѣ црквн бжѣн 54 тощо. Із прикладів видно, що поява звука [y] не залежить від наголошеної чи ненаголошеної позиції, що є особливістю південно-західного наріччя, де найпоширенішим був дифтонг [yi], який з бігом часу змінився в [i] через посилення у вимові другого компонента (Безпалько 1962: 153). Практично на всій території карпатських говорів зараз є найтиповішим монофтонг [i] (Жилко 1955: 133), а лише у середньозакарпатських говірках між течією рік Ріка та Шопурка (у цій частині Закарпаття і зберігалося учительне Євангеліє) ще можна виявити залишки архаїчної вимови [y] (Бевзенко 1980: 44).

2. Рефлекс давнього [e] відбитий графічно літерою ю. Як зазначає Іван Панькевич, це одна із характерних ознак тогочасних пам'яток карпатського регіону – «приклади того явища знаходимо у всіх пам'ятках із цілого Закарпаття XVII і XVIII ст.» (Панькевич 1958: 73). Такими прикладами рясніє і текст учительного Євангелія: юн 6, вѣзюв 14, на сѣм свѣтѣ 30, хс/нм рѣк 32, по нѣю 35зв., стерѣюгъ 43зв., не прнсмотрѣвалъ 101зв. тощо. Етимологічний [e] ще й досі рефлексує у закарпатських говірках як [y] незалежно від наголосу (Жилко 1955: 134).

3. Зміну редукованого ѣ у позиції *tlt, *trlt відбито літерою ы ([u]): ѣблыка незрѣлын 10зв., шное вѣмѣное ѣблыко 139, ѣблыка розмантын 172., положи на дрыва сна 30. Це закономірний рефлекс давнього ѣ, який зберігся у говірках Закарпаття (Панькевич 1958: 42; Історія 1979: 186), а в літературній мові заступлений звуком [o]. У пам'ятці зафіксовано також форму покнрѣвннцн 98зв., з -нр- у зазначеній позиції. Саме таке фонетичне оформлення цього слова властиве наддністрянським, бойківським і гуцульським говіркам (Атлас 1992: к.69).

4. Зміна праслов'янського *ę графічно відбита у двох варіантах – [a] (літери а, ѡ) та [e] (літера є): шѣслнвы 75 поряд з о нещѣслнвын богаѣѣ 104, 105, посал шѣца н головѣ/ды ... н брал шт овецъ н говѣд 47. Таким чином зафіксовано одну з фонетичних особливостей говірок закарпатського регіону (Панькевич 1958: 65).

5. У пам'ятці знаходимо явище гіперичного «окання», тобто збереження етимологічного [o] на тому місці, де як норма вже до середини XVII ст. засвідчено його перехід в голосний [a]. Словоформи, у яких виявлено це явище, можна поділити на такі групи: а) із збереженням графічного о перед складом з наголошеним а: гораздъ 12зв. і далі, гораѣєє 41зв., шол додомѣ оѣ полѣты, полѣтамн, полѣт 73, богѣтѣства (називний відмінок множини) 103, богаѣѣ 104, богѣтѣство 156. У цих випадках можна говорити про особливості передачі звука [o] в бойківських говірках (Онишкевич 1984: Ч.І: 62, 184, 187; Історія 1979: 289), на території яких

знаходиться село Плав'є, звідки, припускаємо, походить укладач учительного Євангелія; б) із збереженням графічного *o* в ненаголошеній чи наголошеній позиції перед складом з іншим голосним : *проснт кропѣ воды* 103зв., *голѣза* 148зв.; в) у словах іншомовного походження з літерою *o* в ненаголошеній позиції на місці етимологічного [*a*]: *н мамонѣ нас прнровнает*, *а момона/дает пыхн* 36зв., – пор. з гр. *μαμωνας*; *копѣтанѣ* 39 – пор. з лат. *capitanus*; *сотоню* 121 – пор. давньоєвр. *сатан*.

6. Вставний голосний [*e*], на відміну від літературної норми [*o*], з'являється у слові *уґєнѣ* 86, 99, 169 і далі. Це одна із рис південно-західного наріччя (Бевзенко 1980: 58).

7. У пам'ятці графічно відбито вимову ненаголошеного [*e*], яке зближається або переходить в [*u*]: *мннѣ до сѣдѣ* 10зв., *дан єго мннѣ* 47, *мннѣ слѣжнн* 51зв., *нн робат* 86, *мѣдѣ зѣннаѣм* 90. Ця фонетична риса виявлена майже на всій території України, за винятком деяких північних говорів, однак не закріплена правописно в сучасній літературній мові. Ця риса відбиває також і особливість максимально звуженої вимови [*e*] > [*u*] перед м'якими приголосними у деяких говірках карпатського регіону (Бевзенко 1980: 227).

8. У пам'ятці доволі строкато відбито твердість/м'якість приголосного [*ц*]. Часто можна виявити паралельне написання: *ѣѣрнѣю працю* 86зв. і *працѣн* 80зв., *оу тѣмннѣ* 154зв. і *ѣ тѣмннѣ* 154зв., *ѣѣтннѣ* 165; *ѣѣтннѣм* 61 тощо. Однак у низці словоформ переважає твердий [*ц*]: а) в іменниках жіночого роду сучасної I відміни м'якої групи: *мѣроноснѣм* 1, *ѣлѣдннѣ* 7, *ѣт граннѣ* 43зв., *ѣдовнѣм* 64, *дѣвнѣ* 67зв., *по оуланѣх* 78зв., *на/таѣланѣх* 134зв. тощо; б) в іменниках чоловічого і середнього роду сучасної II відміни м'якої групи: *ѣтнѣ* 20, *до концѣ* 77, 149зв., *срдѣ* 87, *младѣнѣ* 94зв., *конѣ* 100зв. Таким чином, можна робити висновок про діалектну особливість щодо твердості [*ц*], властиву серед інших і східнокарпатським говіркам (Бевзенко 1980: 76). А часте паралельне написання зумовлене, можливо, тим, що власне течія ріки Тересви, на березі якої знаходиться село, де, можливо, було укладене і зберігалось учительне Євангеліє, є своєрідною межею між виявами палаталізованого (у західному напрямі) і диспалаталізованого (на схід) [*ц*] (Жилко 1955: 134).

9. Частка *нехай* в аналізованому учительному Євангелії послідовно засвідчена у написанні *неґан* 4, 8 і далі. На цю рису вказує Іван Панькевич, зазначаючи, що така вимова (і відповідно написання) домінували у середовищі «освіченої верстви, ... мабуть, під впливом польським» (Панькевич 1958: 100).

10. У переважній більшості випадків сполучення губних [б], [п], [в], [м] з [л] засвідчене, на відміну від літературної норми, без вторинного палатального елемента л: МОБЛАУН 39зв. і далі, НН РОБАТ 86, БАВЛАУН 93зв., ЛЮБАТЪ 124, СЛАВЛАУН 177 тощо. Це явище поширене у говірках карпатського регіону, зокрема у східнокарпатських, покутсько-буковинських, північнокарпатських та західнокарпатських (Бевзенко 1980: 66).

11. Одна із рис, яка спостерігається у південно-західному наріччі, а власне у бойківських, закарпатських, лемківських говірках (Атлас 1992: к.106), – це взаємозаступлення, змішування шиплячого [ш] та свистячого [с]: оу розомѣ завсе цѣлѣм 29 і свого довжннка не санѣешѣ 63зв., оу шдежѣ/скорѣнѣю 175.

12. Несподіваною і не властивою південно-західному наріччю є заміна [дз] на [з], відбита двічі у пам'ятці: ПТАХОВЕ ПОЗОБѣЮТ; ВЪЗОБѣЮТ ѡНОЕ НАСѢНА 98зв. Таке явище властиве південно-східному наріччю української мови (Бевзенко 1980: 72). На місці дзвінкої африкати [дз] виступає також глухий [ц], що теж двічі засвідчено в учительному Євангелії: ЦВОНЫ ЦРКОВЫН 51зв. і 56зв. Саме таке заступлення виявлене у південно-західних діалектах.

13. У пам'ятці знаходимо лише один випадок появи протетичного приголосного [з] у слові *сретик* і похідних: ГЕРЕТНКИ 19, НАУКА ГЕРЕТНИЦКАА 22, оу вѣрѣ геретнѣскѣю 122, оупорѣ геретницкого 142. Протетичний [з] є однією з діалектних особливостей південно-західного наріччя української мови (Бевзенко 1980: 83; Безпалько 1962: 179).

14. Укладач учительного Євангелія двічі графічно зафіксував ствердіння приголосного [р] у тій позиції, де в літературній мові він м'який: РАТѢНТЕ 52зв., ЗАРАТОВАВЪ 64зв. Така вимова [р] спостерігається у говірках Львівської області, зокрема на території Бойківщини (Онишкевич 1984: Ч. II: 169).

У пам'ятці відбито низку діалектних м о р ф о л о г і ч н и х рис.

- Форми орудного відмінка однини іменників жіночого роду сучасної першої відміни творяться за допомогою закінчення -ОВ (-ОВЪ). Принагідно зазначимо, що таке ж закінчення (-ОВ або -ЕК) приймають у відповідній граматичній формі займенники і прикметники: СВОЕЪ ВЪЛЕЮ 21, СВОЕЪЪ ДАКОВЪ.../СЛУЖНАН 21зв., НАД ТОБОВЪ 64, ПРНПОВѣ/СТЮ РОЗМАНТОВЪ 65, А СВОЕЪЪ МѢЦЮ/ВЫКОПАЮ МѢСТО 152, НЪ ВѢРОВЪ 162зв., оуѣНННВСА ... ГАДННОВЪ 172зв. Такі своєрідні словоформи властиві карпатським говорам (Верхратський 1899: 7-8; Панькевич 1938: 36).

- У численних прикладах виявлено збереження архаїчних закінчень родового відмінка однини в іменниках колишніх *-ъv-основ* – сучасної III відміни: *ДО ТЪЛА Н КРВЕ БЖОН* 79, *НШЛН ДО ЦЕРКВЕ БЖЕН* 80зв., *ЛЮБВЕ НЕ МАЮ* 90зв., *БЕЗ ЛЮБВЕ ЖНЛН* 90зв., *ЛЮБВЕ МАТН НЕ БУДЕШ* 91 тощо. Поряд із такими формами, які властиві карпатським говіркам (Панькевич 1938: 36), вжито і загальноприйняті літературні: *ПРНА/ТІЕМ ТЪЛА Н КРОВН* 13, *НШОЛ ... ДО ЦРКВН СТОН* 81зв. Двоякі форми цих іменників засвідчені у різножанрових і релігійних, і офіційно-ділових пам'ятках XVI ст., причому форми з *-є* локалізовані на території Прикарпаття (Керницький 1967: 86).

- Називний відмінок множини в іменниках чоловічого роду сучасної II відміни має закінчення *-ове*, *-єве*, що є однією з визначальних рис говірок карпатського регіону (Панькевич 1937: 182): *МУЖЕВЕ* 14зв., *ЛНХВАРЕВЕ* 16, *ПАТРІАРХОВЕ* 18зв., *НАРОДОВЕ* 24зв., *ОУЧЕННКОВЕ* 28зв., *РОДНУЄВЕ*, *ЖНДОВЕ* 46, *СЛЪПЦЕВЕ* 49зв., *ПТАХОВЕ* 98зв., *ДЪДНУОВЕ* 134, *ЦРЕВЕ* 177. Значно рідше вживається флексія *-є*, яка побутує у закарпатських говорах (Панькевич 1938: 190): *ТОТЫ ПОГАНЕ* 12, *ЛЮДЕ СТЫН* 12, *СЪСЪДЕ* 63зв., *ПОГАНЕ ЧННАТ* 67, *ГНЪВАЮТСА ЛЮДЕ* 75зв., 76, *ТОТЫ ЛЮДЕ* 106зв.

- Родовий відмінок множини іменників поряд із закінченнями *-ОВЪ* (*-ЄВЪ*), а також архаїчною, характерною для церковнослов'янської мови, нульовою флексією отримує закінчення *-ИН*: *БРАТИН СВОІХ* 1, *ЛЮДИН ОУЧНАН* 35зв., *ДО СЕДМЪ ДНІН* 62, *АНН КМЕТІН ... НЕ НМАЮТ* 74зв. Такі граматичні форми є ознакою діалектного мовлення південно-західного наріччя (Жилко 1955: 96).

- Серед морфологічних особливостей прикметників виразно діалектне забарвлення мають форми орудного відмінка із закінченням *-ОВЪ*, (*-ЄВЪ*) (див. вище) і способи творення ступенів порівняння.

Вищий і найвищий ступені порівняння прикметників (і похідних від них прислівників) у пам'ятці найчастіше творяться за допомогою частки *май*, запозиченою з молдавської чи румунської мов, яка походить з латинської *magis* (ЕСУМ: Т.3: 361). Ця частка поширена у закарпатських говірках (Історія 1978: 215). Функціонально вона може співвідноситися із суфіксами *-и-*, *-иш-*, тобто бути засобом творення вищого ступеня у конструкції *май* + звичайний прикметник: *Н ТОТО ГЪМНО РОЗМЕЧЕШ/Н НЩЕ МАН ВЕЛНКОЕ БЪДОВАТН БЪДЕШ* 116зв. Так само ця частка вживається у поєднанні з синтетичною формою вищого ступеня: *ТОТА НАМ РЪЧЪ ЄСТЬ МАН ПЕЛНЪНШАА* 7зв.

Висока частота вживання цього формотворчого засобу у прислівниках: ГДЕ БЫВАТ МАН БОЛ/ШЕ ЛЮДИН 120, АБЫ ЦЮ МАН БОРШЕ МАВ 60зв., МАН ПЕРШЕ/ДО БЛЖННХЬ 125зв., КТО МАН/ЗВЫСОКЪ ОУПАДЕ, ТОТЪ МАН ЛНХО ОУБНЕТСА 167зв. Поряд із наведеними прикладами вживається, однак значно рідше, нормативна частка *най-*: НАН/ПЕРЕДНѢНШИН СПРАВЫ 7, ВЫЛОЖНА НАНАѢПШЕ ТОТЪ/СТОЦЮ ОУЧТЪ 54зв.

- Особливості розмовного мовлення яскраво відбивають форми займенників, зокрема в орудному відмінку однини (див. вище).

Вказівні займенники мають виразно діалектне забарвлення, причому засвідчені вони, за невеликими винятками, у всіх текстах проповідей: БЫЛО ТОТО ДАНО 37зв., ТОТА НЕЛЫЧЪ 61, НЕ ВШНТКН ТОТЫ ПРИНДѢТ 94, ТОТЪ УТПОВѢДЪ 176 і далі; ТО СЕСЬ ДРЪГЫН ЄСТЬ 46, НА СЕСЬ СВѢТЪ 103зв., ОУ СЕСЬ ДНЬ, ... В СЕСЮ НОЩЬ 118, СЕСІА ДОНКА 119зв. Редупліковані форми вказівних займенників побутують у карпатських говірках (Бевзенко 1980: 124; Жилко 1955: 98; Онишкевич 1984: Ч.ІІ: 297; Панькевич 1938: 37).

- Особові займенники у непрямих відмінках мають енклітичні форми, що є відмінною рисою південно-західних говорів (Жилко 1955: 98), зокрема закарпатських говірок (Бевзенко 1980: 119; Панькевич 1938: 263): ДОСЫТ МН СЛОВА 39зв., КРНУЫТ НА ТА 63зв., ЦЮ БЫ ТН ЗЛОГО НЕ БЫЛО 91зв., ТА НЕ СЛЪХАЮТ 104, НА ТА/БГЪ ХВОРОТЪ ПЕРЕПЪСНТ 110зв., ПОЛОЖИВШН НА НЮ РЪКЪ 119зв., ТН БѢДЕТ ЗАПЛА/ЧЕНО 125зв., ПОЗРѢВЪ НА НЮ 156зв., ПОСЛАЛ ПО НЮ 176.

- У пам'ятці виявлено особливі форми займенника *він*, які характерні для середньозакарпатських говірок (Бевзенко 1980: 120): А ОУН ТОГДЫ НЕДЪЖЪ 36, А ТАКЪ УВЪ/НЪ НМАВ МНЛОБАТН БЛЖНЕГО СВОЕГО, КОЛН УВЪН/БЫЛ БОГАТЫН..., а також ВЪНЪ 71.

- Серед неозначених займенників виділяються утворені за допомогою частки *да-*, що є словотвірним засобом, поширеним у карпатських і закарпатських говірках (Верхратський 1899: 3): РОБѢТЕ ДАЩО//ДОБРОЕ 12зв.-13, НЕ ВУНННЛЪ ДАШТО В СЪБОТЪ 46, СЪСЕД/ДАЩО ЗАВНННТ 63.

- Цілу низку своєрідних граматичних форм виявлено у дієсловах. Дієсловам дійсного способу теперішнього/майбутнього часу властиві такі особливості дієвідмінювання: а) у другій особі однини дієслів з основою інфінітива на *-а* зафіксовано стягнені форми, що є ознакою карпатських говірок: А ТЫ ГАДАШЪ 50зв., ТАКЪ ЖАДАШЪ 139зв. Такі ж форми має третя особа однини: ТАМЪ /ВЖНДАТЪ 64, ННУЪ НЕ ГАДАТ 82, ТѢЛО.../БЫВАТ ГОЛО 106зв. На такі ж особливості, виявлені у пам'ятках з Бойківщини та Лемківщини, звертає увагу І. Керницький

(Керницький 1967: 183, 190); б) кількома прикладами засвідчені стягнені форми дієслів з основами інфінітива на -ѣ та на приголосний: ЕСАН ХОУѢ ЦЮ БЫ ТН ЗЛОГО НЕ БЫЛО 91зв., ЕСАН ХОУѢ / ДОСКОНАЛЫМ БЫТН 71, ІАКЪ МОЖѢ НЕ ДОПѢЩАН 91; в) дієслова першої особи множини поряд із закінченням -мо чи -м отримує флексію -ме: ЧНТАЄМЕ ОУ ... КННГАХ 6 зв., МЫ СЯ КЛАНАЄМЕ 8, ЦРСТВА НЕБНОГО ДОНДЕМЕ 34, НЕ ХОУЄМЕ СЯ ОУЧНТН 54зв., ШТУЧНЗНѢ СОБѢ / ШПАВЄМЕ 73зв. тощо. Це закінчення є однією з мовних рис, які характеризують закарпатські говірки (Панькевич 1937: 185); г) у формі третьої особи множини дієслова закінчуються графічним -ТЬ. Ця риса фонетично-морфологічного характеру – ствердіння кінцевого [т] – є особливістю південно-західного наріччя і послідовно відбита у пам'ятці: БѢДѢТЬ 11, НЕ ХОДАТЬ 41, ДАСТЬ 93зв., ЛЮБАТЬ 124 тощо; д) аналітична форма майбутнього часу найчастіше твориться за зразком літературної мови. Однак у пам'ятці виявлено приклади творення цієї граматичної форми за допомогою фонетично видозміненого дієслова НМАТН, яке стоїть у препозиції до інфінітива: ХТО / ТАК МЕ ЧННТН 117зв. Такі форми широко вживані у східнокарпатських і середньозакарпатських говірках; е) минулий час дієслів у переважній більшості випадків має форми, що збігаються із сучасною літературною нормою. Поряд засвідчено і діалектні – успадковані від давнього перфекта, які відбивають особливості живого мовлення у карпатському регіоні: НЕ НАНШОЛ ЄМ ТАКОН БѢРЫ 40зв.

- У наказовому способі дієслова першої особи множини аналогічно до відповідних форм дійсного способу отримують закінчення -ме, відбиваючи цим особливість карпатських говірок: МНАЗН/МЕ, ПРНХОДѢМЕ, ДАВАНМЕ 26зв., НЕ ЖРѢМЕСЯ 30зв., ОУСОКОТНМЕ СЯ 34, ПОСТАРАНМЕСЯ 62зв. тощо. Характерно, що саме ці діалектні дієслівні форми майже повністю витіснили і українські книжні, і церковнослов'янські. Особливо активно укладач учительного Євангелія використовує їх тоді, коли звертається безпосередньо до пастви: НЕ ШТСТѢПѢНМЕ ШТ / БѢРЫ ХВОН,

БО МЫ ЗА ТОЄ НМАЄМЕ

ПРІА/ТН БѢНЕЦЪ ЦРСКІН Н ЖВѢТ БѢУНЫН Н/МАНМЕ БѢРѢ ТАКѢЮ, ІАКЪ ПЕТРЪ СТЫН/Н МОВМЕ ТАКЪ ДО НЗБАВНТЕЛА СВОЕГО ХА ... 60. Це є ще одним підтвердженням того, що мова проповідей зорієнтована на максимальне зближення з усною, живою розмовною мовою „люду посполитого“.

- Умовний спосіб дієслів яскраво відбиває особливості діалектного мовлення. Аналітичні форми, що складаються з фонетичного варіанта *Бє*, що є давньою формою аориста дієслова *быти*, особової енклітичної форми дієслова *есть* і власне дієслова, ще й досі засвідчуються у східнокарпатських говірках (Бевзенко 1980: 142-143): ПАКЪ Бє СМЕ МОГАН ОУМОЛН/ТН ХРСТА 41зв., ЩО Бє СМЕ СА НЕ СО/РОМЪАН 81, ЩО БєСЬ СОБЪ НЕ ЛЮБНВЪ, ТО Н СВСЪДОВН / НЕ ВАЖ 133зв. тощо.

- В аналізованій пам'ятці виявлено прислівники, які мають виразно розмовний, діалектний характер: ЩО БЫХ ДАДЕ ГОЛОВЪ ПРНКЛОННВ 50зв., КОЛН ПАКЪ СВСЕД ЕМЪ МАЦЮЦКО/ДАЩО ЗАВНННТ 63, ХТО ТАМ ТЪДЫ НЕЮ/НДЕТ 96зв., ПРНДЕ/СМРТЪ НА ТА, ЗАКН ЗБЪДЪЕШЪ 116зв; МОГАН ТАМО ВЫХВАЛАТН 172.

- Низка службових частин мови – сполучників, прийменників, часток – вказує на карпатський говірковий регіон: а) прийменник *НА*, який у поєднанні з формою давального відмінка вказує на напрям дії або на часові відношення і зафіксований у говірках карпатського регіону (Верхратський 1899: 222; Жилко 1955: 139): БЫЛО БАНЗКО НА СМЕРТН 39; ОУЖЕ БЫЛО НА ВЕЧЕРЪ 53зв; АВРААМОВО ПОКОЛЪНА НА ДЕРЕВЪ РОВНАЕТ 145зв; РОСКАЗАВЪ ЕГО ЦНРЪСЪ НА СОБЪ ПРНВЕСТН 1667зв; б) протиставний сполучник *АНО* у значенні „але, однак“: ТЕПЕР КРН/ЧНШ АНО ПОРОЖНЕ ПРОСНШ АНО ТА НЕ СЛЪХАЮТ 104; в) порівняльний сполучник *ГН*, який у варіантах *гий, гийби* вживається у карпатських говорах у значенні „ніби, як“ (Онишкевич 1984: Ч.І: 170): ЧОМ ВЕРА БЕЗ ЪЧНН /КОВ МЕРТВА ЕСТЪ, ГН ТЪЛО БЕЗ ДШЪ 6зв.; г) у функції підрядного сполучника або частки у текстах проповідей виступає фонетичний варіант літературного *чи* – *ци*: ЦН ВАЖНТ ЕМЪ ГОРА/ЗДЪ 12зв., ЦН НЕ ЛЪПШЕ ТЪТ НА ЧАС ПРНТЕРПЪТН 104зв.; ЦН НЕ ЗАБЪДЕ ЕГО ОУ СВОЕН БЪ/ДЪ 111. Саме у такому варіанті це слово широко вживане у бойківських говірках, зокрема і в Плав'є, звідки, як ми припускали, родом укладач учительного Євангелія.

- Виразно діалектне забарвлення має широко вживаний у карпатських говірках заперечний займенник *ННУ*, який засвідчений у пам'ятці: ТО ННУЪ /ПО НЮН НЕ БЪДЕТЪ 35зв., ННУЪ ХОСНЫ/НС ТОГО ПОСТЪ 62 зв. тощо.

Широко представлені в учительному Євангелії л е к с и ч н і діалектизми. Вони охоплюють майже всі лексико-семантичні групи – від побутової до лексики на позначення абстрактних понять. Значна частина діалектизмів має відповідні лексичні паралелі в угорській

мові: *банувати* – «сумувати, жалкувати». У тексті виявлено дієслівні форми та похідний віддієслівний іменник, утворений за допомогою суфікса *-ость*, властивого книжній церковнослов'янській мові: *смѣтны быхъ банюѹхъ* що сѧ/роуаѡуахъ сѧ хрѣстомъ 14зв., але не бонтеса н не *банѡхте* 19, оу тѣхъ *баностѣ* на ка/заніе твоє намъ естъ 43зв. Як свідчать дослідження, цей діалектизм зафіксований і в молдавських грамотах XVIIст. (Лизанец 1976: 575); *баршан* – «оксамит», засвідчене у пам'ятках XVII ст. В учительному Євангелії вжито у формі множини із тим самим лексичним значенням: оубро//валъ оу злото н *баршаны* главы 101-101зв.; *бетег*, *бетега* – «хвороба, недуга» (Лизанец 1976: 577). Діалектизм засвідчений у морфологічних варіантах іменників жіночого та чоловічого родів, а також у похідних прикметниках і дієсловах: *вѣлнкѡ бѣдѡ оубоства н / бетегѡ терпелнѣе зноснѡ* 102зв., *немочъ, бетег* 110зв., *бѣз допѣстнѣ.../бетегѡ* 128зв.-129; *штѣзъ того бѣ/тежного* 61 – субстантивований прикметник, *ман болше бетѣжноу* 115зв., *вштѣн есмо сѧ роуаѡеган* 110зв.; *бѣзентовати* – «посвідчувати, довіряти», а також похідні іменник та прислівник: *не бѣзентѹхъ гамѣшого бѣзѡмѡцтва* 131, *не бѣзѡе на ба* 135зв., *іако вы бѣзѡвно/кѡ гдѡ мѡтеса* 163; *биршаг* – «штраф», лексема зафіксована у документах 1671р. (Лизанец 1976: 578). У тексті проповіді вжита у значенні «покарання, покута»: *заганѣтъ на него вѣршагы вѣ/лікін* 63; *вариш* – «місто, центр села»: *ва/рышѣ* н *города сѧ пѣстошат* 35, до *своего/варыша* 44, *варнѣ* капернаѹм 46, а також похідні – здрібніла назва *варышецѣ* 32 і *варышанѣ* 171 у значенні «жителі міста, міщани»; *габа* – «хвиля» (ЕСУМ: Т.1: 444): *не зашкоднѡ вы тобѣ нн вѣтрѣ нн габы* 59; *тазда* – «господар, багатий муж» [14, 591] – запозичення з угорської чи румунської мов: (Жилко 1955: 151): *бѣдѡт даватѣ хосен нз вѣннѣѣ гѡзѡѣ* 74зв.; *гамѣшно* < *гамішнѣ* – «фальшивий, хитрий» і «чоловік, що умствує, що собі перегадять» (Верхратський 1899: 209): *іакъ вы ман гамѣшно оубоство нхъ побралѣ* 117; *ковдовати* – «старцювати, жебракувати» (ЕСУМ: Т.2: 482): *дѣтѣ не бѣдоуѣ коуоватѣ хѡѣба* 75; *марга, маржина* – «велика рогата худоба» [4, 234; 14, 609]: *свѣнѣ на солоннѣ годѣютъ або ннѣю маржнѣ* 117зв., *нмал маргѣ* бар/зо много 121; *толвай* – «зłodий, грабіжник» (Лизанец 1976: 628): *простнѣ лн толваѣн* 69зв.; *хосен* – «користь, вигода». У пам'ятці зафіксовано іменник у двох варіантах – чоловічого і в одному випадку жіночого роду: *нѣіакысѣ хосенѣ* не бѣдеме/нматѣ

61зв., БҮДҮТ ДАВАТН ХОСЕН НЗ ВНИНЦЬ ГАЗДЬ 74зв., ННУЬ ХОСНЫ / НС ТОГО ПОСТҮ 62зв., а також похідна дієслівна форма: СА ННМ НЕ ХОСНОВАЛН 85зв.

Виявлено один часто вживаний лексичний діалектизм з паралеллю у румунській мові:

сокотити, сокотитисА – «стерегти, пильнувати» (Дже 1965: 134): УТҮЄ МОН СТЫН, СОКОТН НХ Н МЕНЕ 21зв., ТОГДЫ ОҮСОКОТНМЕСА УНЫХ ДІАВОЛСКНХ СҢТЕН 34, СОКОТНСА КОЖДЫН ЧЛВКЪ 45, ТНАКО ТО/ГО СОКОТН, ЦЮ БЕС ТОГО ДЕРЕВА НЕ Р8ШНА 172зв.

Польськомовні паралелі спостерігаємо у діалектизмах *барзо* – УНА БАРЗО СКР8З ТҢСНЫН РОЗСКЛАВНЫ ТНСНЕТСА 29, *бидло* – «худоба» АЛЕ Н БЫДЛ8 НСТН НЕ ДАВА/ЛН 62, *гойно* < *гойний* -«гарно, щед्रो» (Онишкевич 1984: Ч.І: 179): ОҮЖНВАЛ/НА КОЖДЫН ДНЬ ГОННО 102зв.

Яскравим виявом діалектного мовлення є назва *козачка*, яка, як показує контекст, вживається у значенні «змія, гадюка» – пор. «гадюка звичайна» (ЕСУМ: Т.2: 497): Б8ДМЕ ТАК М8ДРЫМН ІАКЪ КОЗАУКА ... ЧОМЬ КОЛН КОЗАУКА ХОЧЕТ/ СТАР8Ю КОЖҮ НЗ СЕБЕ НЗБЫТН ТО УНА БАРЗО СКР8З ТҢСНЫН РОЗСКЛАВНЫ ТНСНЕТСА 29.

Отже, учительне Євангеліє Стефана Плав'янського засвідчує функціонування української книжної (простої) мови з активним забарвленням розмовного компонента у його діалектному вияві. Наповнення діалектними елементами на різних мовних рівнях, їх різноаспектний характер, регулярність у відтворенні в тексті – ті ознаки, за якими аналізоване учительне Євангеліє можна вважати унікальним, особливим навіть на тлі писемних текстів своєї епохи, які теж були максимально зближені до народнорозмовної основи. Діалектні особливості виразно вказують на регіон, де була укладена збірка проповідей – це терени сучасних закарпатських говірок. Ця пам'ятка, як і ціла низка писемних джерел другої половини XVI – XVII – XVIII століть, відбиває основну тенденцію розвитку літературної мови того часу, яка полягає в домінуванні народнорозмовної основи.

Література:

Атлас 1992: Атлас української мови. К., 1992, Т.2.

Багнюк 2011: Багнюк, Наталія, В. Середньошрифтове Четвероевангеліє: лінгвістичний і палеографічний аналіз : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2011.

Бевзенко 1958: Бевзенко, Степан, П. Зі спостережень над мовою пам'яток розповідних жанрів, писаних на Закарпатті (Повісті з «Римських діянь» в закарпатській обробці XVII ст.). – У: Наук. записки Ужгород. держ. ун-ту. Ужгород, 1958, Т. 35, 92–108.

Бевзенко 1980: Бевзенко, Степан, П. Українська діалектологія. К., 1980.

Безпалько 1962: Безпалько, Олексій, П., та ін. Історична граматики української мови. К., 1962.

Бузук 1931: Бузук, Петро. З історичної діалектології української мови. Говірка Луцької Євангелії XIV в. – У: Збірник комісії для дослідження української мови. К., 1931, 127–138.

Верхратський 1899: Верхратський, Іван. Знадоба до пізнання угорско-руських говорів. Ч. I. Говори з наголосом дивимим. Львів, 1899.

Верхратський 1902: Верхратський, Іван. Про говор галицьких лемків. Львів, 1902.

Горбач 1992: Горбач, Олекса. Дві сторінки з південнолемківського рукописного учительного Євангелія з 1640 р. – У: Історія української мови : Зібрані статті. Мюнхен, 1992, 1–4.

Гринчишин 2001: Гринчишин, Дмитро. Писемні пам'ятки XVI – п. п. XVII ст. як джерело вивчення українських діалектів. – У: Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства. Міжнародна конференція на честь 80-річчя проф. Йосипа Дзендзелівського : Зб. наук. Праць. Ужгород, 2001. Вип. 4, 175–181.

Грінченко 1907: Грінченко, Борис. Словарь української мови. К., 1907. Т.1.

Дже, 1969: Дже, Ласло. Матеріали к исторической диалектологии закарпатских говоров. – У: *Studia Slavica Hung.* XV, 1969, С.45-72.

Дже 1965: Дже, Ласло. О лексике закарпатской украинской литературы XVI – XVII вв., Будапешт, 1965.

Дже 1985: Дже, Ласло. Украинская лексика середины XVI века: Няговские поучения (словарь и анализ). Дебрецен, 1985.

Добосевич 1997: Добосевич, Уляна, Б. Учительні Євангелія як джерело вивчення української мови XVI – першої половини XVII століть. – У: Записки ЛНБ ім. В. Стефаника НАНУ. Львів, 1997. Вип. 11, 81–95.

ЕСУМ: Етимологічний словник української мови. К., 1982-1989. Т.1-3.

Єдлінська 1997: Єдлінська, Уляна, Я. Деякі аспекти дослідження ролі територіального фактора в історії української мови (за пам'ятками XIV–XV століть). – У: ЗНТШ . Т. ССXXXIV : Праці Філологічної секції. Львів, 1997, 169–185.

Жилко 1955: Жилко, Федір, Т. Нариси з діалектології української мови. К., 1955.

Історія 1978: Історія української мови. Морфологія. К., 1978.

Історія 1979: Історія української мови. Фонетика. К., 1979.

Керницький 1971: Керницький, Іван, М. Деякі морфологічні особливості бойківських і лемківських говірок за пам'ятками XVI–XVII ст. – У: Праці XII республіканської діалектологічної наради. К., 1971, 402–411.

Керницький 1967: Керницький, Іван, М. Система словозміни в українській мові (на матеріалах пам'яток XVI ст.). К., 1967.

Коць-Григорчук 2002: Коць-Григорчук, Лідія, М. Лінгвістично-географічне дослідження українського діалектного простору. Нью-Йорк – Львів, 2002.

Лесів 1961: Лесів, Михайло, Я. Діалектні фонетичні елементи в галицьких віршованих драмах XVII – поч. XVIII ст. – У: Вісник Київ. ун-ту : Сер. філології та журналістики. К., 1961. №4, 51–67.

Лизанец 1976: Лизанец, Петро, Н. Венгерские заимствования в украинских говорах Закарпатья. Будапешт, 1976.

Макович 2013: Макович, Христина, Я. Діалектні риси мови українських рукописних учительних Євангелій XVI–XVII ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Львів, 2013.

Мозер 2008: Мозер, Міхаель. Що таке «проста мова»? – У: Причинки до історії української мови. Харків, 2008, 75-112.

Мойсієнко 2006: Мойсієнко, Віктор, М. Фонетична система українських поліських говорів у XVI–XVII ст. : Монографія. Житомир, 2006.

Німчук 1997: Німчук, Василь, В. Передмова до: Скотарське учительне Євангеліє – український гоміліар 1588 року. Текст рукопису підготував і видав М. Кочіш. Сомбатгей, 1997, 5–17.

Огієнко 1930: Огієнко, Іван. Українська літературна мова XVI ст. і український Крехівський Апостол. Варшава, 1930.

Онишкевич 1984: Онишкевич, Михайло. Словник бойківських говірок. Ч. I – II. К., 1984.

Панькевич 1937: Панькевич, Іван. Відношення південно-карпатських говорів української мови до всіх інших українських говорів, і передовсім до північно-карпатських. – У: ЗНТШ. Т.155. Львів, 1937, 173-189.

Панькевич 1923: Панькевич, Іван. Ладомирôвське Учительне Євангеліє. – У: Наук. збірник тов-ва „Просвіта“ в Ужгороді. Ужгород, 1923, 93–107.

Панькевич 1958: Панькевич, Іван. Нариси історії українських закарпатських говорів. Ч.1.Фонетика. Прага, 1958.

Панькевич 1938: Панькевич, Іван. Українські говори підкарпатської Русі і сумежних областей. Прага, 1938.

Свенціцький 1958: Свенціцький, Іларіон, С. Елементи живої народної мови в пам'ятках української літературної мови у XIV–XVII сторіччях. – У: Питання українського мовознавства. Кн. 3. Львів, 1958, 119–126.

Фаріон 2015: Фаріон, Ірина, Д. Суспільний статус староукраїнської (руської) мови у XIV – XVII століттях: мовна свідомість, мовна дійсність, мовна перспектива. Львів, 2015.

Франко 1981: Франко, Іван. Карпаторуське письменство XVII – XVIII вв. – У: Зібр. тв. у 50-ти т. К., 1981, Т.32, 207-225.

Франко 1983: Франко, Іван. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р. – У: Зібр. тв. у 50-ти т. К., 1983, Т. 41, 194–471.

Чуба 2011: Чуба, Галина. В. Українські рукописні учительні Євангелія. Дослідження, каталог, описи. Київ – Львів, 2011.

Janów 1950: Janów, Jan. Ze studiów nad ewangeliazami „uczytelnymi“ XVI–XVII w. – У: Slavia. Praha, 1950. XIX, 317–335.

Інформація про автора:

Уляна Добосевич – доцент Кафедри української мови, Львівський національний університет імені Івана Франка

e-mail: u-lana@hotmail.com